

М. М. БЕДРІЙ

Мар'ян Миронович Бедрій, аспірант Львівського національного університету імені Івана Франка

ЗАСТОСУВАННЯ ТА ЗНАЧЕННЯ ТЕРМІНА «КОПА» В ЮРИДИЧНІЙ ТЕРМІНОЛОГІЇ СЕРЕДНЬОВІЧНОЇ УКРАЇНИ

Ефективність правового регулювання суспільних відносин у сучасній Україні перебуває в прямій залежності від рівня юридичної техніки, що застосовується в законодавстві. Необхідність вдосконалення сучасної юридичної термінології є безсумнівною, адже вона має важливе значення у процесі нормопроекування. Національний правовий досвід виступає суттєвим чинником впливу на розвиток законодавства, тому існує доцільність досліджувати українську юридичну термінологію в процесі її історичного розвитку.

Метою цієї статті є з'ясування значення терміна «копа», аналіз його інтерпретацій в юридичній термінології середньовічної України, відображення особливостей і сфери його застосування, а також проекція цього досвіду на сучасний стан правовідносин.

В епоху Середньовіччя широкого застосування на українських землях набув термін «копа», який використовувався як у тогочасному законодавстві, так і в юридичній практиці. У цього терміна було декілька юридичних і побутових значень, які варто детально проаналізувати.

1. *«Копа» як узагальнююче поняття.* Як відомо, слово «копити» у давньоруській мові означало «збирати», а «копитись» – «збиратись». Отже, основою кожного значення терміна «копа» було те, що воно окреслювало поняття, пов'язані із збиранням, накопиченням і узагальненням. Тому «копою» часто називали певну не визначену кількісно сукупність предметів, осіб або явищ. Аналогічну роль виконували співзвучні терміни в інших слов'янських мовах – капа (у білоруській), купа (у болгарській), кора (у польській, чеській і словацькій) тощо¹.

2. *«Копа» як одиниця виміру урожаю.* «Копа» в українській та інших слов'янських мовах традиційно вживалась у розумінні згромадження снопів пшениці, жита, сіна тощо². Селяни складали снопи в купи по шістдесят штук і називали їх «копою», а купи по тридцять снопів – «полукіпками»³. Так, у 1766 р. Генеральний військовий суд Гетьманщини розглядав кримінальну справу про захоплення розкольниками 4000 кіп хліба у бунчукового товариша Міклашевського⁴. Правові норми, закріплені в додаткових статтях до Карамзинського списку «Руської правди», визначали урожай у копах з площі плуга (*плуг – давньоруська одиниця виміру земельної площі, яка становила 8 десятин*). Так, середній урожай становив 50 кіп⁵. Оскільки у Середньовіччі урожай був одним із найпоширеніших об'єктів оподаткування, тому суспільні відносини, пов'язані з його вирощенням, збиранням, збутом і оподаткуванням, регулювались правовими нормами.

3. *«Копа» як одиниця лічби.* У східних слов'ян копа також була одиницею лічби, що означала число 60. Наприклад, копою називали 60 дошок, риб, яєць чи інших предметів⁶. В українській середньовічній юридичній термінології термін «копа» у цьому значенні використовувався, насамперед, для обчислення податків. Так, у 1667 р. громада с. Брошківичі Галицької землі Руського воеводства Речі Посполитої сплачувала Освещимському замку від кожної копи зловлених риб по десять грошей податку⁷.

Виходячи із наведеного застосування терміна «копа» авторитетні польські дослідники Р. Мелешюш і Т. Чацький дійшли висновку, що кількість учасників копного суду також мала становити 60 осіб⁸. Проте з цим припущенням важко погодитись, оскільки документальні джерела свідчать про те, що кількість учасників копного суду ніколи не була чітко фіксованою, могла бути меншою чи більшою залежно від конкретних обставин справи. Так, у 1629 р. в с. Липляни Овруцького повіту на засіданні копного суду були присутні близько 100 осіб⁹. Необхідно погодитись із сучасним істориком права П. Музиченком, який вважає, що кількість учасників копного суду залежала, передусім, від величини копного округу¹⁰. Водночас вона могла бути більшою чи меншою відповідно до рівня складності справи, що розглядалась копним судом.

4. *«Копа» як одиниця грошової лічби.* Протягом XIV – XVIII ст. термін «копа» вживався на українських землях також з метою грошової лічби, адже 60 празьких грошів дорівнювали празькій гривній срібла (253,0 г). На українських землях, які входили до складу Польського Королівства, лічба монет у копах велася рідко. Проте в інших українських регіонах, які перебували під владою Великого князівства Литовського, облік монет протягом XV – XVII ст. вівся переважно у копах. Литовська копа дорівнювала 60 литовським грошам або 60 пенязям (динаріям)¹¹. У Московському царстві копа дорівнювала 50 копійкам.

Термін «копа» як одиниця грошової лічби набув значного застосування у цивільно-правових відносинах. Юридичне значення такого використання терміна «копа» також полягало в тому, що його використовували для обчислення майнової шкоди, визначення суми штрафу чи кваліфікації злочину. Так, у ст. 13 Судебника Казимира IV Ягелона 1468 р. зазначалось: «А хто вкраде майно на суму більше півкопи грошей чи коро-ву, того слід повісити»¹².

5. *«Копа» як грошова одиниця.* Існують гіпотези, що у Середньовіччі на українських землях копа також була окремою грошовою одиницею, що мала вигляд срібної монети, на якій, як і на багатьох інших монетах давніх часів, не було жодних написів. Можна здогадуватись, що розмінною грошовою одиницею копи була

копійка, а копа дорівнювала шістдесятьом копійкам. Термін «копійка», як відомо, застосовується і в сучасному товарно-грошовому обігу.

На південних землях Київської Русі значного застосування набули візантійські гроші, але основною розрахунковою одиницею була копа. Попри намагання князів впровадити на даній території свої гроші це не вдавалось їм у повній мірі, оскільки у цей період не було державної монополії на випуск грошей. Їх виготовляв той, хто мав для цього здібності та можливості, адже ціна грошей вимірялась не позначенням на них, а вартістю вкладеного в них металу¹³.

6. «Копа» як територіальна громада. Застосування терміна «копа» для визначення територіальної громади не було поширеним явищем. Однак порівнюючи правові норми, зафіксовані в «Руській правді» та Статутах Великого князівства Литовського, неможливо оминати увагою той факт, що обов'язок здійснювати гоніння сліду «Руська правда» покладала на верв¹⁴, яка була територіальною громадою, а Статути Великого князівства Литовського – на копу¹⁵. Отже, таке застосування терміна «копа» було доволі логічним і виражало своєрідну наступність в українській юридичній термінології.

Цікаво, що в словацькій мові синонімом слова «копа» (копа) часто виступало слово «hromada» (громада)¹⁶. Варто також згадати, що в литовського народу терміном «куопа» називали родову общину¹⁷. Терміни «копа» та «куопа», безперечно, подібні за звучанням, проте важко їх беззастережно прирівняти за значенням.

Видатний український історик, письменник і громадський діяч П.Куліш стверджував, що слова «громада» і «копа» означали одне й те ж поняття. Для аргументації цієї думки він зауважив: «Громадити і копити, себто складати в копи, є одне й те саме»¹⁸. Тому можна припускати, що термін «копа» вживався і в цьому значенні.

7. «Копа» як орган місцевого самоврядування. На українських землях в епоху Середньовіччя схід сільської громади, на якому обирали посадових осіб місцевого самоврядування та вирішували інші питання місцевого значення, називався «віче», «копа» чи «велика громада»¹⁹. На вічах громада вирішувала широке коло питань внутрішнього життя, які не могли бути вирішені сільським старостою одноосібно. Важливу їх частину становили справи про розмежування земель та угідь як в середині громади, так і між окремими селами²⁰. Позначення зібрання жителів територіальної громади терміном «копа» було зумовлено тим, що слово «копитись» у давньоруській мові означало «збиратись».

8. «Копа» як судовий орган. Термін «копа» вживався у розумінні копного суду. Так, 10 березня 1601 в селі Рожича Луцького повіту «ведлугь права посполитого на копу людей добрых, суседовь околичных слѣдом гонили»²¹. На засіданні копного суду, яке відбулось в одному із сіл Луцького повіту у 1583 р., зазначалось: «Гды ж дей здавна межи нами шкодника ничим, одно копою доходят»²². Для означення копного суду термін «копа» вживається також у Статутах Великого князівства Литовського. Так, ст. 2 розд. XIII Статуту Великого князівства Литовського 1566 р. було передбачено: «яку копа про потраву шкоду присудить, той пан, чия худоба захоплена, має заплатити»²³.

«Копа» була найбільш часто використовуваним терміном для означення копного суду, проте не єдиним. Поряд із цим терміном застосовувались також «купа», «громада», «зібрання», «з'їхання», «поліччя», «віче», «сходка», «сойм», «сок», «слід» та ін. Відповідно до назви учасники копного суду звались копниками, коплянами, купниками чи коп'яками²⁴. Термін «купа» притаманний більш пізньому періоду діяльності копних судів на українських землях. Так, 1745 р. вїт села Обухівка Стародубського полку наказав: «созвать на купу всех той деревне жителей мужыков и женок старых и малых»²⁵. У 1615 р. Павло Кодильський звітував у Тербовлянському гродському суді, що по дорозі із Хмільника бачив «на добровільній дорозі людей розмаїтих... на купу зібраних»²⁶. Натомість термін «сок» у значенні копного суду трапляється у більш ранніх джерелах. Приміром, у 1497 р. до великого литовського князя Олександра надійшла скарга на князів Горських про те, що вони «тятьбу становлять від людей їх, і вони на сок людей їх кличуть, а вони не ходять»²⁷.

У Галичині XIV – XVIII ст. для визначення копних судів у більшості випадків вживався саме термін «громада». Цей термін («gromada») трапляється навіть в актах, які були складені виключно на латинській мові²⁸. Інколи також за зразком сіл волоського права, копні суди сіл руського права називали «зборовими», адже для населення Галичини більш притаманним є слово «збирати», а не «копити», тому й «збір», а не «копа». Також використовувались терміни «людство» та «comunitas», який вживався у латиномовних джерелах. Так, один з архівних актів с. Добра Сяноцької землі розповідає про вирішення місцевою громадою (comunitas) судового спору між кількома селянами про право власності на земельні ділянки²⁹. У 1653 р. справу між Іваном Дворським і Томою Рильовським вирішила сільська громада, яка зафіксована в галицьких гродських книгах під терміном «villis comunitas»³⁰. Український вчений Ф. Леонтович вважав термін «testium» латиномовним варіантом «копи» як копного суду в документах і нормативно-правових актах Великого князівства Литовського³¹.

9. «Копа» як стадія судового процесу. «Копами» називали стадії копного судочинства. Залежно від справи, яку вирішував копний суд, їх кількість могла бути різною, проте загалом можна згрупувати та виділити три основні стадії копного судочинства: гаряча копа, велика копа та завита копа. При виявленні злочину жителі копного округу повинні були вжити заходів, щоб знайти злочинця, тобто: робити обшуки, опитувати потерпілих і очевидців. Це була стадія попереднього розслідування, яка носила назву «гаряча копа». Для судового розгляду збиралась «велика копа» – всі «мужі», тобто представники сіл копного округу. Її також називали «вальною копою»³². Так, 31 березня 1663 р. в с. Річиці Берестейського воєводства відбувся розгляд копним судом справи про святотатство. Підсудні були засуджені до смертної кари: «...na podwakrotnej walnej

kopie na gardlo osadzonych...»³³ («...на повторній вальній копії на горло засуджених...» – М. Б.). Завершальною стадією копного судочинства була «завита копа». Її назва походила від слова «завити», що означало «закінчити». Завитою копою вважалось будь-яке засідання копного суду, на якому він виносив остаточне рішення по справі. На стадії «завитої копії» копні суди, як правило, виконували прийняті ними рішення.

Як виняток із загальних правил копного судочинства, допускалась додаткова стадія копного процесу, яка носила назву «обча копа» (загальна копа), в якій брали участь жителі кількох сусідніх копних округів. Завданням «обчої копії» був перегляд рішення, прийнятого копним судом³⁴.

10. «Копи» як слідча дія. Коли після трьох колективних допитів учасники копного зібрання заявляли, що вони нічого по даній справі не знають, а в позивача не було необхідних доказів, скликалась «присяжна копа». Позивач вибирав кілька чоловік із кожного села та зобов'язував присягнути, що вони злочин не вчиняли та не знають злочинця. «Присяжна копа» відбувалась наступного дня після третього колективного допиту. Люди, які відмовлялись від присяги, визнавались винним у злочині³⁵. «Присяжна копа» була особливою слідчою дією, а не окремою стадією, проте також носила назву «копа». Так, 22 липня 1596 р. в м. Дубно (у сучасності – місто в Рівненській області) був знайдений труп невідомої людини. Для розслідування цієї справи був скликаний копний суд, який складався з дубнівських міщан і селян навколишніх сіл. Розслідування не дало бажаних результатів, тому дубнівський урядник Петро Билчинський скликав «присяжну копу», на якій її учасники прийняли присягу, що вбивства не чинили і винного не знають³⁶.

Таким чином, історико-правовий аналіз застосування та значення терміна «копа» в українській середньовічній юридичній термінології дозволяє стверджувати про його значне поширення у різних сферах суспільних і правових відносин. Багатозначність цього терміна зумовлювала спрощення правового регулювання, а відтак краще сприйняття тогочасного законодавства населенням українських земель.

Однак використання спільного терміна для кількох відмінних правових понять у сучасному законодавстві України може бути ефективним тільки за умови його походження саме з української мови та тривалої апробації такої практики. Новим термінам, запозиченим з іноземних мов, на наш погляд, є недоцільним присвоювати кілька різних значень (наприклад, ліцензія як дозвіл на зайняття певним видом господарської діяльності та ліцензія як договір про розпорядження майновими правами інтелектуальної власності), оскільки це ускладнює правове регулювання суспільних відносин і може спричинити незрозуміння законодавчих текстів населенням України, що, у свою чергу, буде мати наслідком зниження рівня його правової культури.

¹ Орел Л. М. Безеквівалентні та тотожні значення міжмовних омонімів – назв історичних реалій (на матеріалі слов'янських мов) // Проблеми зіставної семантики. – Вип. 9. – К., 2009. – С. 153.

² Довідник з історії України (А-Я) / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К.: Генеза, 2001. – С. 349.

³ Масютко М. Загублені гроші // Наука і суспільство. – 1988. – № 2. – С. 74.

⁴ ЦДІА України у м. Києві. – Фонд 51 (Генеральна військова канцелярія). – опис 1. – спр. 43. – Арк. 2.

⁵ Гураль П. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження. – Львів: Край, 2008. – С. 27.

⁶ Довідник з історії України (А-Я) / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К.: Генеза, 2001. – С. 349.

⁷ ЦДІА України у м. Львові. – Фонд 5 (Галицький городський суд). – опис 1. – справа 163. – Арк. 65.

⁸ Czacki T. O litewskich i polskich prawach, o ich duchu, źródłach, związku, i o rzeczach zawartych w pierwszym Statucie dla Litwy, 1529 roku wydany. – Tom 2. – Kraków, 1861. – S. 148.

⁹ Gawroński F. Sądy kupne vel kopne na Polesiu [відбиток]. – б. м. і р. – S. 182.

¹⁰ Музиченко П. П. Історія держави і права України. – К.: Знання, 2007. – С. 87.

¹¹ Довідник з історії України (А-Я) / За ред. І. Підкови, Р. Шуста. – К.: Генеза, 2001. – С. 349.

¹² Хрестоматія з історії держави і права України / Упоряд.: А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 48.

¹³ Масютко М. Загублені гроші // Наука і суспільство. – 1988. – № 2. – С. 74 – 75.

¹⁴ Хрестоматія з історії держави і права України / Упоряд.: А. С. Чайковський, О. Л. Копиленко та ін. – К.: Юрінком Інтер, 2003. – С. 32.

¹⁵ Статuti Великого князівства Литовського у 3-х томах / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Том 2. Статут Великого князівства Литовського 1566 року. – Одеса: Юридична література, 2003. – С. 398 – 399.

¹⁶ Ястремська З. Словацькі й українські фразеологізми з компонентами-назвами мір об'єму і місткості та їх варіантність // Проблеми слов'язнознавства. – Вип. 51. – Львів, 2000. – С. 184.

¹⁷ Ефименко А. Копные суды въ Лѣвобережной Украинѣ. // Киевская старина. – Томъ XIII. – Киевъ, 1885. – С. 201.

¹⁸ Падох Я. Грунтове судочинство на Лівобережній Україні у другій половині XVII – XVIII столітті // Антологія української юридичної думки / Редкол.: Ю. С. Шемшученко (голова) та ін. – Том 3. – Київ: Юридична книга, 2003. – С. 538.

¹⁹ Бойко І. Органи державного управління Галичиною в складі Польського Королівства (1349 – 1569 pp.) // Вісник Львівського університету. Серія юридична. – Вип. 44. – Львів, 2007. – С. 65.

²⁰ Гураль П. Територіальна громада в Україні: історико-правове дослідження. – Львів: Край, 2008. – С. 106.

²¹ Архивъ Юго-Западной Россіи, издаваемый временною комиссіею для разбора древнихъ актовъ, височайше учрежденною при Киевскомъ, Подольскомъ и Волынскомъ генераль-губернаторѣ. – Часть шестая. Акты объ экономическихъ и юридическихъ отношеніяхъ крестьянъ въ XVI – XVIII вѣкѣ (1498 – 1795). – Томъ 1. – Киевъ, 1876. – С. 281.

²² Гурбик А. Копні суди на українських землях у XIV – XVI ст. // Український історичний журнал. – 1990. – № 10. – К., 1990. – С. 113.

²³ Статути Великого князівства Литовського у 3-х томах / За ред. С. Ківалова, П. Музиченка, А. Панькова. – Том 2. Статут Великого князівства Литовського 1566 року. – Одеса: Юридична література, 2003. – С. 398 – 399.

²⁴ Меденцев А. Копні суди в Україні XIV – XVI ст. // Вісник Одеського інституту внутрішніх справ. – 2001. – № 2. – Одеса, 2001. – С. 142 – 143.

²⁵ Горбань М. Копний суд над відьмою // Червоний шлях. – Харків, 1925 – № 8. – С. 146 – 147.

²⁶ ЦДІАУ у м. Львові. – Фонд 17 (Теребовлянський гродський суд). – опис 1. – спр. 112. – Арк. 121 зв.

²⁷ Bardach J. Sok, soczenie, prosoka. Studium o postępowaniu dowodowym w Wielkim Księstwie Litewskim oraz w innych krajach Europy Środkowej i Wschodniej // Czasopismo Prawno-historyczne. – Т. XXV. – zeszyt 1. – Warszawa, 1973. – S. 67.

²⁸ ЦДІА України у м. Львові. – Фонд 5 (Галицький гродський суд). – опис 1. – спр. 107. – Арк. 132 зв.

²⁹ Бойко І. Й. Органи влади і право в Галичині у складі Польського Королівства (1349 – 1569 рр.). – Львів, 2009. – С. 283.

³⁰ ЦДІА України у м. Львові. – Фонд 5 (Галицький гродський суд). – опис 1. – спр. 145. – Арк. 50 зв.

³¹ Леонтович Ф. И. Областные суды въ Великомъ княжествѣ Литовскомъ (окончаніе) // Журналъ министерства юстиціи. – 1910. – № 10. – С.-Петербургъ, 1910. – С. 95.

³² Кульчицький В. С., Тицик Б. Й. Історія держави і права України. – К.: Атіка, 2006. – С. 72.

³³ Акты издаваемые Виленскою археографическою комиссією / Предсѣдатель Ю. О. Крачковскій. – Томъ XVIII. Акты о копныхъ судахъ. – Вильна, 1891. – С. 433.

³⁴ Яковлів А. Околиці (округи) копних судів XVI – XVIII в. в. на Україні // Життя і право. – 1929. – Число 1. – Львів, 1929. – С.17–18.

³⁵ Іванишев Н. О древнихъ сельскихъ общинахъ в Юго-Западной Россіи. – Кієвъ, 1863. – С. 18–19.

³⁶ ЦДІА України у м. Києві. – Фонд 25 (Луцький гродський суд). – опис 1. – спр. 49. – Арк. 588.

Резюме

У статті аналізуються значення та сфери застосування терміна «копа» в українській юридичній термінології епохи Середньовіччя. Досліджуються норми тогочасного законодавства, в яких зафіксований цей термін.

Ключові слова: копа, грошова одиниця, копний суд, одиниця лічби, територіальна громада.

Резюме

В статье анализируются значения и сферы применения термина «копа» в украинской юридической терминологии эпохи Средневековья. Исследуются нормы тогдашнего законодательства, в которых зафиксирован этот термин.

Ключевые слова: копа, денежная единица, копный суд, единица счёта, территориальная община.

Summary

This article highlights the meaning and scope of the term "kopa" in the Ukrainian legal terminology, the Middle Ages, and also studied contemporary legal norms, in which he recorded.

Key words: «kopa», monetary unit, «kopa» court, tally, local community.

Отримано 2.12.2010

О. М. БОЛСУНОВА

Оксана Мілетіївна Болсунова, здобувач Київського університету права НАН України

ІНТЕГРАТИВНІ ЗАСАДИ ПРИНЦИПІВ ЮРИДИЧНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ

Вивчення проблематики сутності та значення юридичної відповідальності в контексті її принципів пов'язано з необхідністю багатоаспектного комплексного підходу до вивчення зазначених питань. Окремим блоком наукового дослідження юридичної відповідальності є проблематика методологічних засад принципів юридичної відповідальності. Ключовими аспектами функціонування будь-яких юридичних категорій та явищ є питання їх інтегративного вияву, відповіді на які нададуть змогу встановити особливості їх внутрішнього взаємозв'язку як системних явищ та категорій. Дослідження зазначених питань дасть змогу уявити особливості принципів юридичної відповідальності як явища, що:

- має внутрішньоузгоджений характер;
- може бути класифіковане на окремі різновиди.

Історіографія наукового дослідження інституту юридичної відповідальності має досить багатоаспектний характер та пов'язана з іменами таких вчених, як С. С. Алексєєв, Б. Т. Базилев, О. С. Іоффе, М. С. Кельман, О. Е. Лейст, О. Г. Мурашин, І. С. Самошенко, О. Ф. Скакун, М. С. Строгович, М. Х. Фарукшин та інших. Проте сьогодні питання юридичної відповідальності потребує ґрунтовного наукового переосмислення в контексті питань трансформації правопорушень, коригування сутності та призначення юридичної відповідальності тощо.